

Deniz GEZGİN

Araştırmacı Yazar.

1981'de İstanbul'da doğdu.

Ege Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bölümü'nü bitirdi. Mitos derlemeleri 2007'de Bitki Mitosları ve Hayvan Mitosları, 2009'da Su Mitosları adlarıyla yayımlandı. On yıla yakın Metro Gastro dergisine "Dünya Dönüyor" dosyası hazırlayarak mevsim ritüelleri ve yemeğin kültür tarihi konulu makaleler kaleme aldı. 2019'da Doğa Defteri adlı çalışmayı hazırladı. İlk romanı Ahraz'ın (2012) ardından 2017'de YerKuşAğı, 2023'te de Gözler Kanatlar Çiçekler Kuyruklar yayımlandı.

denizensengulgezgin@gmail.com

HİSSİZLEŞEN Bir DÜNYA'da Yaşamaya CAN Atanlar

Görsel: "La Machine" Angelique du Coudray, Musée Flaubert d'Histoire de la Médecine, Rouen, France.

Hissizleşen bir dünyayı anlayabilmek için öncelikle hisli dünya üzerine düşünmeliyiz. Hisli bir dünya canlıdır. Öyleyse hissizlik bahsinde canlılığın yitimi vardır. Canlılık bir tür ilişkisellik ve türlerin ortaklığıysa, bu bütüne dahil olan her varlık, görünür görünmez ağlar aracılığıyla birbiriy-le temas ve ilişki hâindedir; duyarlı, değişken (metamorfik), hareketli ve ortak yaşayıştadır. Ortaklardan birinin tek başına yapamayacağı bir şeyi, ortakların bir arada yapabiliyor olması yoldaşlığı doğurmaya yeter. Birinin bir diğeri-ni beslemesi değil, öteki için yaşamak hiç değil, ortakyaşarlık bir ritim, yatay bir dayanışma örneğidir. Canlılık da bu dayanışmalardan örülü karışımlar bütünüdür. Düzlükten çok, kıvrımların, farkların ve yön değiştirmelerin dolanıklığına dayanır. İnsan olmayanları da içeren bu ilişkisellik, insanmerkezci yaklaşımı merkez-siz bir canlı akışla bozuma uğratır.

Feminist kuram ile teknobilimi buluşturan, ilham verici isimlerden Donna Haraway, Siborg Manifestosu adlı kitabıyla beden, ortaklık, birlikte yaşam ve akrabalık üzerine çok verimli bir düşünme zemini yaratmıştır. Haraway, “yoldaş türler” olarak adlandırdığı ilişki ağına hayvandan fazlasını da dâhil eder, “mamülden de, organizmadan da, teknolojiden de, başka insanlardan da yoldaş tür olabilir. Açık ve basit nokta şu ki hiçbir şey kendi kendini yapmaz, kendi başına gelişmez ve kendi kendine yeterli değildir” (1).

Ortak yaşam ve dayanışma kültürü üzerine düşünürken aramızda dolaşan, elimiz ayağımız hâline gelen, düşüncemizi yönlendiren teknolojik varlıkları göz ardı edemeyiz.

Değişen ve dönüşen dünyada birlikte yaşam imkânları geliştirmek ve hislerimizi geri almak zorundayız. Teknolojinin bugün vardığı tepe noktası, ona yol verenlerin dahi başını döndürmüşken tekniğin olanakları ve getirileri bir yana yerinden ettikleri, görünmez ve hissiz kıldıkları üzerine de konuşmalıyız.

Peki, kim bu hisli ve hissizler? Yapay varlıkların neredeyse canlılık alameti göstererek ortakyaşarlığa katıldığı çağımızda robotların, yapay

zekâların davranışlarını inceleyen, haklarını tartışan ve türler arası ortaklığa bu yapay varlıkları dâhil edenler var. Buna karşın dijital çağın en büyük korkusu hislenen makineler. Birlikte yaşama her yönden dâhil olan tekno varlıkların öngörülmez davranışlar göstermesi bir sistem hatasından öte bu yeni bedenlerin kırıl-ganlığı ve yaralanabilirliği üzerine sorulara açılıyor. Bir yapay zekânın rüyasından söz etmesi hatta işi daha da öteye vardırıp rüyada kendini uçarken görmesi insanın güncel kâbusu hâline geldi. Yaşam, yeni sistemlerin dahliyle artık başka bir akışla yol alıyor. Dikkatini, duyularını ve bedensel kabiliyetlerini yani kısacası yaşama duyduğu ilgiyi yitiren insan, tekno türlerin hislenmesinden bunca korkarken kendi hissizliğinden ölümüne kaçıyor. İnsanın artık rüyalarda dahi uçamayışı belki de bu yüzden hiç akla gelmiyor. Robotlar canlanırken insan robotlaşıyor mu sorusu eskimiş olsa da zaman içinde anlamı çok derinleşti.

Büyük bir ilerlemeye yol açacağı umulan teknoloji uygarlığı boy attıkça onunla eş düzeyde büyüyen açlık, yoksulluk ve eşitsizliklerin derin çelişkisi de cana dayandı. Denizlerin ölümüne, göllerin nehirlerin kuruyuşuna, türlerin bir birey ömrüne sığacak denli kısa bir zaman diliminde yok oluşuna tanıklık ediyoruz. Antikçağ filozofu Seneca'nın “yaşamın yaşamı tüketecek ölçüde düzenlenmesi” dediği bu olsa gerek (2). Söz konusu canlılık yitiminde ya da dönüşümünde teknolojinin nasıl bir rolü olduğuna zamanda geriye giderek öncelikle hayvanlar ve bitkiler üzerinden bakabiliriz.

Evcilleştirme uygarlık tarihinde en vurucu yaşam değişikliklerine yol açan ilk teknolojiler-

den biri sayılır. Teknoloji, yapıp etmelerin sistematik olarak ele alınmasıdır. İmal etme, dokuma, sistem ve yöntem yerleştirme teknoloji üretmektir. Evcilleştirme de binlerce yıl önce imal edilmiş ve tüm canlı dünyasını, ilişki biçimlerini değiştirerek yeniden kurmuştur.

Yerleşik hayata alınan tüm hayvanlar, yabani türdeşlerine göre oldukça farklı görünürler. Evcilleşen türlerde üremenin bir beden ve güç gereksinimine ihtiyaç duymamasıyla örneğin küçülen boynuzlar, seyrelip solan tüyler ve ufalma gibi farklar öne çıkar. Bunlar yalnızca bedensel değişimlerden ibaret değildir, hayvanların çevreyle kurdukları ilişkiye de yansır. Sonuçta bireyden başlayarak türe geçen özellikler söz konusudur. Fiziksel korunma ve beslenmenin görece güvence altına alınmasıyla, evcil hayvanların yabani dünyadaki kuzenlerine kıyasla yakın çevrelerine daha az dikkat ettiği görülür. İşte hissizlik noktasında eğileceğimiz dönüm noktalarından birindeyiz. Evcilleşmenin kaybolan duyular üzerindeki etkisine kültüre alınan gümüş tilkilerin kulaklarının düşmesi örnek olarak verilebilir (Scott, 2019: 79,82) (3). Deleuze'un öne sürdüğü gibi hayvan olmanın tanımı "tetikte olmak" (4) ise, evcilleştirmeyle sağlanan güvenlik donanımları duyuları olanca açık hayvanı ne yönde eksiltir? Daha az adre-

nalin salımı dik kulakların düşmesine neden olurken aynı zamanda evcil gümüş tilkilerin daha uysal davranışlar sergilemesine de yol açar. Bu da bir bakıma duyuusal yitimidir. Tetikte olan yabani hayvanın dünyaya açıklığıyla evcil ve güvende olanın sınırlı kavrayışı. Bunu artık endişeye mahal yok olarak okuyabiliriz. Ancak güncel sorunlara bakıldığında endişe eşğini çoktan aştığımız da söylenebilir. Tıpkı evcilleşen hayvan ve bitkilerde gözlendiği gibi biz de teknik donanım kazandıkça nesiller boyu aktarılan tür bilgisini yolda bırakıyor ve çevreye yönelik dikkatimizi yitiriyoruz.

İnsanlar binlerce yıl önce Mezopotamya'da gökcisimlerinin döngüsel hareketlerini çıkarmıştı. Henüz pusula teknolojisi yokken Polinezyalı denizciler gece karanlığında yönlerini bulabiliyor, okyanustaki kabarmaları okuyarak kıyıya ulaşabiliyorlardı. Çünkü rüzgârları ve akıntıları tanıyorlardı. Pusulayla birlikte yön bulma yetisi eksilirken okyanusla, gökyüzüyle kısacası çevreyle, belki dünyayla kurulan ilişki de değişmeye başladı. Yakın çağın dijital hafıza depolarını, navigasyon teknolojilerini, telefon rehberlerini, bulut uygulamalarını ve dahasını düşünürsek insan zihninde yaşanan dönüşümleri de az çok anlayabiliriz.

Tekniğin yerinden ettiklerine dair yalnızca bugün değil geçmişte de pek çok tartışma yürütülmüştü. Sokrates'e atfedilen bir anekdotta, yazının icadı da belleğe yönelik bir tehdit olarak aktarılır. Sokrates, vaktiyle yazıyı icat eden bir Mısır tanrısının bundan krala övgüyle bahsedişini anlatır, ne var ki kral harflerin getireceği yeniliğe şüpheyle yaklaşır, "Yazıyı kullanan insanların ruhlarına unutkanlık çökecek. Yazıya güvenecekleri için hatırlamaları gereken şeyleri kendi iç olanaklarıyla değil, yararlandıkları bir takım yabancı işaretler sayesinde hatırlayacaklar" der ve icatçı tanrıya "Sen belleğin değil hatırlamanın ilacını bulmuşsun. Bu yolla öğrencilerine gerçek bilgeliği değil onun görüntüsünü sunuyorsun" diye çıkışır (Platon, 2023: 64,65) (5). Elbette Sokrates'in yazıya yönelttiği ilk tepkiden bugüne yazı da bellek de büyük dönüşümler geçirdi.

Bambaşka biçimde düşünmeye, eylemeye ve ilişkilene meye meyleden yeni bir insana evrildik. Dünyayı elleriyle kavrayan, elleriyle yapıp eden, çağlar boyu jestlerle anlaşılan türümüzün bugün "tek dokunuşla" erişemeyeceği şey kalmadı ve belli ki çok yakında dokunuş da işlevsizleşecek. Bir vakitler başlıca yaratıcı uzvumuz olan ellerimiz, tıpkı gümüş tilkilerin kulakları gibi içe kapandı. Eller, dokunmanın olduğu kadar anlamının ve tanışmanın da aracıydı. Doğayı dokunarak tanıyan homo faber/homo habilisten bu yana ellerimiz uygarlığın en imgesel uzvuydu. Artık dijital ellere sahibiz, dokunmaya lüzum kalmadı. Teknolojik aygıtların birer uzva dönüşümü, bedene eklenmesi protezler, implant, kontakt lens ve kalp pille-riyle başlayıp bugüne dayanan bir teknobedeni de var etti. Bu aşamada hiç de yeni olmayan bir şey varsa o da Kapitalizmin bedenle savaşıdır. Bedeni en başından bu yana aklın karşısına koyarak yutmaya kalkışan erk sahipleri, teknolojiyi de bedeni "kötürüm" kılacak biçimde işletir. İşte en çok da bu sebepten hislerin geri çağrılması ve ortaklık inşası önemli.

Çünkü beden ortadan mı kalkıyor yoksa yenden mi imal oluyor derken "insan nedir?" sorusu da sil baştan sorulacaktır. Bu sorunun hatırlanışının, insanı yeniden tanımlamak adına ve onun sınırını çizmek için değil bilakis insanı

yaşamaya açan, sınırları gevşeten, onu yeniden canlandıran bir dirim arayışı olmasından yanayım.

Denilebilir ki uygarlık tüm çıktıklarıyla değişirken insanın da yepyeni mitlere ihtiyacı olacak. Belki şimdilerde yapay zeka aygıtları kendi dilini üretiyor ancak mevcut olanla uzlaşmış, normatifin içinden doğan, orta yolcu bu dilden ne umabiliriz?

Belki tam bu noktada her yönden tartışılan bu meselenin bir romancı olarak edebiyattaki yansımalarına da kısaca değinmeliyim. Yapay zekâ teknolojisi edebiyatı yerinden edebilir mi sorusunu kaygı verici bulmak şöyle dursun edebiyat ve dil üzerine yeni bir tartışma imkânı olarak görebiliriz. Edebiyat verili dilin dışına çıkmak, sözdizimini bozmak, ondan farklı ve karşı bir şey çıkarmaksa ne yapay zekâ ne de bir başka dijital teknolojiyle bunun yapılması mümkün değildir. Yapay zekâ anlatıları kurulu bir dili tekrar tekrar üretebilir ama ondan yeni dünyalar var edemez. Öte yandan teknolojikleşen beden ve zihinlerimiz, çalınan dikkatimizle, söylem de dâhil hemen her şeyin hızla tüketilen şeyler olarak birer pazarlama nesnesine dönüştüğü bir çağda yazar ne yapabilir? Bu kıyasıya işleyişten kurtulmak için dilsel ve düşünsel yavaşlığı sağlamak, dikkatimizi geri almak zorundayız. Çünkü hisli ve adil bir dünyayı herkes adına yeniden diriltmek için kimselerin vakit bulamadığı o ince şeylere (6) ihtiyacımız olacak.

KAYNAKLAR

1. Donna Haraway, "Siborglardan Yoldaş Türlerle: Teknobilimde Akrabalığı Yeniden Şekillendirmek", *Başka Yer* içinde, çev. Güçsal Pular, Metis Yayınları, 2010.
2. Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev.C. Cengiz Çevik, Jaguar Kitap, 2014.
3. James C. Scott, *Tahıla Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi*, çev. Akın Emre Pilgir, Koç Üniversitesi Yayınları, 2019.
4. Claire Parnet, Gilles Deleuze'le Söyleşi, Adan Z'ye. <https://vimeo.com/348343188>.
5. Platon, *Phaidros*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
6. Gülten Akın'ın İlk yaz şiirinin dizelerinden bir alıntı: "Ah, kimselerin vakti yok / Durup ince şeyleri anlamaya" Gülten Akın, *Toplu Şiirler I*, 1956- 1976, Yapı Kredi Yayınları, 2000.